

Beszélgetés Gánóczy Sándor professzorral¹

- *Tegnap fejeződött be egy háromnapos konferencia Hittudományi Karunkon, melynek témája a „Reformáció és ökumenikus párbeszéd” volt. Professzor úr is előadott, mégpedig főelőadóként ezen a konferencián. Milyen érzés visszatérni az alma materbe, ahonnét teológiai pályafutása elindult? Milyen érzés Önnek Budapesten, hazai környezetben teológiai előadást tartani?*

Mindenesetre öröm, mert én sosem felejtettem el a szülőházamat még hogyha életem nagy részét más országokban is éltem és magam francia állampolgár vagyok. Öröm volt látni Budapestet új színekben. Élő város, még szebb, mint azelőtt. Talán a találkozások voltak a főélmény. Találkozások itt a Pázmány Péter Egyetemen, ahol én is kezdtem a pályafutásomat sok-sok évvel ezelőtt. Találkozni olyan emberekkel, akikkel lehetett beszélgetni, akikkel lehetett dialógust folytatni. Mindegyik felekezeti elfelejtette a saját felekezeti szempontját és megpróbált keresztény módon gondolkodni, beszélni, eszmét cserélni. Nagy öröm volt.

- *Ha valaki rápillant Professzor úr szakmai életrajzára, talán meglepődve tapasztalhatja, hogy egy olyan teológusról van szó, aki 1969-ben filozófiából is doktorált Párizsban a Sorbonne-on. Ez nem magától értetődő tény egy teológus esetében, főleg ha egy olyan teológusról van szó, aki már fiatalon közismertté és elismertté vált teológusi teljesítménye alapján. Hiszen professzor úr 1963-ban Rómában a Gregoriana Egyetemen Kálvin egyháztanából doktorált és hamar hírnevet szerzett magának ezzel a doktorátussal. Két éves ösztöndíjjal Mainzban tovább kutatót és ennek eredményeként megjelentette a „Fiatal Kálvin” című munkáját. A II. Vatikáni zsinaton tanácsadóként szerepelt, majd egyszerre tanított Münsterben és a párizsi Institut Catholique-on és meghívták a Keresztények Egységtilkarságba is dolgozni. Mindez még a filozófiai doktorátusa előtt történt. Mi indította Professzor urat arra, hogy egy ilyen fényes teológusi karrier közben egyszer csak rászánja magát arra, hogy filozófiából is doktori fokozatot szerezzen? Mi volt a személyes motivációja és mi volt disszertációjának a témája?*

A téma maradt Kálvin. Csak most Kálvin gondolkodásáról volt szó és gondolkodásának a fejlődéséről, hogy milyen filozófiai irányzatok voltak számára fontosak, mérvadóak. Ott volt akkoriban a 16. században a humanistáknál a platonizmus újjáéledése és ő is ha-

¹ Az interjú a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének kezdeményezésére és támogatásával jött létre, elkészítésében Frenyó Zoltán és Paár Tamás vett részt az Akadémia részéről.

tása alá került ennek a filozófiai áramlatnak. Volt egy német doktoranduszom, aki ezt a témát választotta. Párizsban tanult és doktori értekezésének a címe az volt, hogy „Platóni képek és gondolatmenetek Kálvin teológiájában”. Később meg is jelent a mainzi kutató intézet (Institut für Europäische Geschichte) kiadásában. Én pedig elmentem Genf-be annak idején és fölfedeztem – illetve fölfedeztettem velem az ottaniak – Kálvin első személyes könyvtárának a listáját, hogy milyen könyvek voltak Kálvin könyvtárában. Ez már megmutatta, hogy mit olvasott és milyen filozófiai hatások alatt állt. Érdekes volt, hogy itt a sztoicizmus filozófiájának a hatása jelentkezett, mert Kálvin egy kommentárt írt Seneca és Lukanosz írásaihoz. Ezeket ő értelmezni akarta, de mielőtt értelmezte volna kézjegyzetekkel látta el Seneca és Lukanosz kiadásait. Elkezdtem ezzel foglalkozni, hogy felfedezzem azokat a témákat és súlypontokat, melyeket Kálvin a széljegyzetek és aláhúzások által kiemelt. Ez egy filozófiai ösvény volt, amellyel egy filozófiai doktorátust készíthettem elő. Kiadtam magát a szöveget, a könyveknek a jegyzékét, hogy mit olvasott, s ebből kiindulva értelmeztem, hogy hová helyezte a hangsúlyt keresésében. Így lett ebből egy filozófiai disszertáció, melyet a Sorbonne-on megvédtem Richard Stauffer professzor vezetése alatt.

- *Kanyarodjunk vissza még egy pillanatra a filozófiai doktorátusa megszerzése előtti, tehát az 1969-et megelőző évekhez. Ebben az időszakban milyen filozófiai irányzatok hatottak teológiai gondolkodásmódjára? Kik voltak azok a filozófusok, akik magukra vonták figyelmét és miért?*

A középkorban a tomista teológusok és a skolasztika hasonló nagyjai a filozófiát a teológia szolgálólányának tekintették. Ez az alárendeltség gondolatát vetette fel, pedig valójában nem erről volt szó, hiszen ők többet kaptak például az újarisztotelészi filozófiától, mint amennyit ők annak adtak. Úgy hogy inkább a találkozás, az eszmecsere és a kölcsönös megtermékenyítés lenne a helyes kifejezés. Mivel engem a teológia hozott a filozófiához, úgy gondoltam, hogy jogom van „használni” a különböző filozófiákat aszerint, hogy milyen teológiai téma az, amit a mai korban, a mai filozófiai nyelven, a mai közgondolkodás számára ki tudok fejteni, át tudok gondolni és érvényre tudok juttatni. Ezért úgy nevezném a módszeremet, hogy témairányított eklekticizmus, kiválasztó eljárás. Azokat a filozófusokat választottam ki, akik segíteni tudtak nekem bizonyos teológiai témákat kifejteni. Így például a perszonalista filozófia részéről Emmanuel Mounier-t, aztán az egzisztencia-filozófusokat, beleértve még Sartre-t is, akiket a teológiai antropológia megfogalmazásában használtam. Hasznosítottam, tőlük tanultam azt a nyelvezetet, melyen közérthető módon tudtam az antropológia teológiai tartalmait kifejezni. A perszonalizmus természetesen keresztény eredetre is visszavezethető, hiszen – ahogyan Pannenberg is kimutatta – a modern személyfogalom, amely a viszonyra és a kölcsönös viszonyra épül – a csereviszony teszi személylété az embert –, akkor kezdett filozófiai téma lenni, amikor az első és ókori keresztény teológusok elkezdtek a Szentháromságról vitatkozni. A Szentháromság analóg módon személynek nevezett isteni személyei közötti egyenlőség és szeretetkapcsolat teológiai értelmezése hozzájárult, hogy a felvilágosodás idején megszülethetett a modern személyfogalom, amely a mai emberi jogoknak az alapja. Úgy hogy nem kell szégyellnünk magunkat. Mi teológusok is adtunk valamit a filozófiának. Persze más példákat is lehetne említeni.

- *Az 1960-as és 70-es években az egzisztenciabölcselet és a perszonalizmus mellett az újmarxista filozófia is elég erős volt akár Franciaországban, akár Németországban. Professzor úr kapcsolatba került ezzel a filozófiai irányzattal is?*

Igen. Franciaországban és Németországban egyaránt voltak népszerű újmarxisták. Például Franciaországban sokan olvasták Gardavský-t és Garaudy-t, akik nyitva hagyták az ablakot a vallások felé, úgyhogy Garaudy még muszlim is lett a végén, de a keresztényekkel is párbeszédet folytatott. Ami az újmarxistákat összehozta a kereszténységgel, az egy bizonyos humanista idealizmus volt. Ők tényleg hittek abban, hogy a marxi meglátások, a társadalmi forradalom, az osztály nélküli társadalom, és ezek a kategóriák keresztény módon befogadhatóak. Legalábbis egy olyan nyelvezetet hoz, amely még ha ateista előjellel is, az emberiségnek szolgálatot tesz. Ez az illúzió Franciaországban különösen erős volt a fiatal lekipásztörök körében, akik azt élték meg, mint én is fiatal papként, hogy egy francia külvárosban, melynek kommunista polgármestere volt, az öregek otthona, s minden szociális szolgáltatás nagyszerűen meg volt szervezve. Úgy hogy azt mondhattuk, ezek ugyanazt csinálják mint mi a karitásunkkal. Ezek a gyakorlati dolgok is már összekötöttek. Amikor jött a magyar forradalom, akkor elérkezett a nagy kiábrándulás. Ismeretes Camus írása, de Sartre is nagy zavarba került, mert kommunistának érezte magát bizonyos mértékben. Akkor mutatkozott meg a szervezett, diktatórikus, sztálinista marxizmus embertelen jellege.

- *A német újmarxista filozófusok közül talán Ernst Bloch volt az, akivel a keresztény teológusok a '70-es években a leginkább keresték a párbeszédet. Hogyan tekintett Professzor úr ezekre a kezdeményezésekre?*

Ernst Bloch *Prinzip Hoffnung*-ját természetesen olvastam. Moltmann annak mintájára írta a *Theologie der Hoffnung* című művét, a „Reménység teológiáját”. Bloch állandóan a Bibliát idézte. Mint zsidó ember jól ismerte a Bibliát és olyan filozófiai következtetést vont le a bibliai gondolkodásból, hogy Isten egy lefelé forduló Isten, aki már önmagában hordozza a megtestesülés igényét. Nem azt mondta, hogy Isten szeretet, de azt állította, hogy Isten lefele néz és nem önmagába tekint. És ez egy marxista filozófiában érdekes módon hat. Ilyen párbeszédnek alakultak ki. Én is fölhasználtam a „Prinzip” gondolatot, de a szeretet elvét, a „Prinzip Liebe”-t dolgoztam ki hasonló módon.

- *Szakmai életútján meghatározó időszak lehetett az a két és fél évtized, amikor 1972-től 1996-ig a Würzburgi Egyetem Hittudományi Karán az egyik dogmatika tanszék vezetőjeként dolgozott. Itt teológusként milyen filozófiával találkozott, ami felkeltette érdeklődését és inspirálta teológiai látásmódját? Itt ki volt a filozófusok közül a beszélgetőpartnere?*

Heinrich Rombach, aki mint Heidegger-tanítvány, Husserl filozófiája felől jön, de az ő filozófiája határozottan a „struktúra-filozófia” akart lenni. Úgy vélte, hogy a modern filozófiának túl kell mennie a szubsztancia-központúságán, de a szisztémafogalom központúságán is és a „struktúra” lenne az új központi fogalom. Ám ez nem strukturalizmust jelent, hanem a következő meghatározás értelmében kell venni: a struktúra különböző mozzanatok egyesülése olyan módon, hogy külön-külön egyik sem létezhet és működhet, csak együtt a többivel és mintegy egészet alkotva a többivel. Így nevezi Rombach az embert mint testi-lelki létezőt a szó legigazibb értelmében vett struktúrának. Ezzel egy antropológiát lehet felépíteni, mivel a test-lélek viszony strukturális mó-

don értelmezve azt jelenti, hogy sem a test, sem a lélek nem tud önmagában létezni, csak bizonyos mértékben az egymással való kölcsönös viszonyban. Ez megfelel az angol „mind” fogalomnak, amely a modern agy kutatás keretében nagyon hasznosnak bizonyul. A „mind” megtestesült valóság, nem lehet elképzelni az idegrendszer nélkül. Megtestesült lélek a lélek.

(...)

- *A 75. születésnapjára készült német nyelvű Festschrift a „Grenzgänge” (Határjárások) címet viseli. A magyar nyelven megjelent tanulmányait, cikkeit tartalmazó, 2009-ben megjelent kötet címe: „Határon innen, határon túl. Teológiai párbeszéd”. Mit jelent az Ön értelmezésében a mindkét címben szereplő „határ” metafora?*

Ennek van egy nagyon egyszerű lélektani alapja. Ezt éltem meg, állandóan határokon mentem át. Mert nemcsak Franciaországban voltam, hanem az attól nagyon különböző Németországban is. Mind a kettő határátlépés nagy nyereséggel járt. Sok szenvedéssel is, mert otthon sosem voltam, de másoknál sokat tanultam. Így ismertem meg Panzenberget is, s így lettünk barátok. Kegyelettel őrzöm az ő három kötetét (Rendszeres teológia I-III). Mindegyikben benne van az ő személyes ajánlása. Ő pedig idézte Kálvinkutatásom eredményeit. Komolyan vett. S ha valakit egy nagy ember komolyan vesz, ő is fontosnak érzi magát. A határ kérdése? Engem mindig izgatott, hogy a művészek mit gondolnak, mert a családom egy része művész. Én nem vagyok művész, de tudom, hogy a művészetnek milyen óriási antropológiai szerepe van. Egy példa: Jean-Pierre Changeux, aki az egyik legnagyobb francia agykutató, aki agnosztikusnak nevezi magát, de azt mondja, hogy ő szívesen elmegy papszentelésre, mert nagyon tetszik neki az emberek leborulása az oltár előtt és az imák, mert mindez szép. A liturgia szépsége őt, az agnosztikusot érdekli. Ugyanakkor arról is ír, hogy bennünk, minden emberben él a remény, hogy nem múlnak el. Ezt sem szabad lekicsinyelni. Amikor bemész hozzá a lakásába, egy középkori feszület fogad. Az egyházművészetet a szép megnyilatkozásának tartja és gyűjti a műveket. Több nála a szentkép mint egy plébánosnál. Ezek is határátlépések az ő sajátos módján. Olyan határátlépések, amelyekbe be lehet kapcsolódni, s meg lehet kérdezni, hogy tulajdonképpen miért tetszik az, ami tetszik, s mi is az, ami tetszik. Ő a legutolsó könyvét is a szépnek szentelte, pedig ő agykutató. Radikális darwinista, természetesen, aki azt mondja magáról, hogy materialista, de én bebizonyítottam neki, hogy nem az.

- *Azt hiszem, ezek a „határátlépések” a feltételei lehetnek annak, hogy valaki a szó szoros értelmében a dialógus emberévé tudjon válni. Professzor úr szerint a valódi, igazi dialógusnak milyen ismérvei vannak? Milyen erényeket, készségeket igényel az, ha valaki akár filozófusokkal, akár természettudósokkal párbeszédet kíván folytatni?*

Az odahallgatni tudás az első lépés. Tényleg odahallgatni. Nem rögtön arra gondolni, hogy mit fogok én erre válaszolni, hanem megpróbálni megérteni. Ugyanakkor tudni, hogy minden ideiglenes. Végleges szavakat nem nagyon tudunk kimondani. Ez a pápai tévedhetetlenség kérdésével kapcsolatos vitában is fontos. Ezért mondhatta Rahner, aki egyáltalán nem volt forradalmár alkat, hogy „jede dogmatische Definition objektiv gesehen nach vorne offen ist”, vagyis minden dogmatikai definíció tárgyilag nézve előre felé nyitott. Mit jelent ez? Azt, hogy ugyanazt a dolgot most így lehet mondani, később

pedig másként is lehet, sőt másként is kell mondani. Mert a kijelentés valakiknek szól. S nagyon fontos, hogy ha változnak ezek a valakik, akikhez az ember szól, azok megértésük. A dialógus is úgy történik, hogy az ember odahallgat a mondottakra, megpróbálja azokat megérteni. Mindenki próbálkozik: az, aki beszél, az, aki hallgat. És ebből a próbálkozásból alakul ki a dialógus, mert kérdés kérdést, felelet feleletet von maga után. A tudományban nincs más lehetőség. Így van az, hogy a legnagyobb tudományos és technikai eredmények mind „teamwork” formájában születnek, nem pedig nagy zsenik egyedül végzett munkájaként.

- *Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy saját dogmatikáját nyitott rendszerű dogmatikának, illetve rezponzorikus dogmatikának nevezi. Mi jellemzi ennek a dogmatikának a módszertanát?*

Ezt a kifejezést Paul Tillich-től kölcsönöztem, aki korrelációs módszerről beszél. Azt jelenti, hogy az ember zárójelbe teszi a monológot. A kérdést és a választ ugyanolyan fontosnak s egymástól elválaszthatatlannak tartja. Így történik „eszme-csere”, kettesben, hármasban vagy csoportban végzett kutató munka. A kutatás rá van utalva arra, hogy kérdések, problémák különböző válaszokat, hipotézis formájában megfogalmazott különböző válaszokat váltsanak ki, s ezeknek a verifikálásból szülessék meg az eredmény, amely ismét ideiglenes eredmény lesz. S így megy tovább a kutatás, a haladás.²

- *A teológiának a tudományosságát időről időre megkérdőjelezzik. Hogyan látja professzor úr, a szisztematikus teológia tudományossága minek köszönhető? Miért nevezhető a dogmatika tudománynak?*

Megint Pannenbergre utalok, aki „Wissenschaft von Gott”-ról beszél. Hogy lehet mondani a modern időkben, hogy a teológia „Istenről szóló tudomány”? Amennyiben a történelemből, a történelem megismeréséből és megéléséből indul ki. Mert maga az Isten önkinyilatkoztatása is történelmi folyamat, amit történelmi kutatással próbálunk azonosítani. Mint pl. Jézus saját szavait, saját tetteit. Kérdés, hogy hogyan lehet azokat igazolni, valószínűként állítani? Pannenberg válasza: a történelmi-kritikai módszer segítségével. Ugyanakkor a dogmatika mindig valamely filozófiát használva és filozófiai nyelvezet alkalmazásával fejezi ki magát. És azok, akik ezt szisztematikus igénnyel akarják tenni, nagy történelmi érzékkel kell, hogy rendelkezzenek. Mert a szisztéma eredete a történelem. Tehát mi nem felülről kiindulva, úgyszólván bizonyos elő-ítéletek alapján beszélünk, hanem abból kiindulva, amit a történelmi tapasztalat alapján leszűrünk. Ezt rendezzük, rendszerezünk, s ebből lesz a szisztematikus teológia. Abban a bevezetőben, melyet Pannenberg *Rendszerez teológiájának* francia nyelvű fordításához írok, éppen erre irányítom rá a figyelmet, hogy érdekes módon őt a történelmi-történelmi gondolkodás vezeti el a szisztematikus gondolkodáshoz. Légből kapott idea nem létezik nála. Mindennek meg kell találni a történelmi begyökerezettségét, melyre a szisztéma ráépülhet. S ez a szisztéma nem lehet más, mint nyílt szisztéma, hasonlóan egy élőlényhez, mely születik, fejlőd-

² Gánóczy Sándor gondolatainak részletes kifejtése teológiai módszertanáról többek között olvasható a következő tanulmányában: GÁNÓCZY SÁNDOR, *Milyen értelemben lehet tudomány a keresztyén teológia?*, in *Magyar Tudomány* 2012.10., 1256-1267. A témához lásd még Kelemen János tanulmányát Gánóczy módszertanáról: KELEMEN JÁNOS, *Teológia és tudomány Gánóczy Sándor gondolkodásában*, in *Magyar Tudomány* 2016. 03., 326-31.

dik, öregszik. Itt a jövő a döntő, hogy mi lesz valamiből, ami elkezdődött. Mindez evolutív gondolkodást feltételez. A teológiának is ehhez kell alkalmazkodnia. Megint csak a pannenbergi megközelítésre utalok: a teológiában az eljövendő Isten-országáról van szó, amelyet Jézus hirdetett, s amelynek beteljesedésére várni kell. Ez a szemléletmód rokonságot mutat a tudományos kutatás magatartásának és módszertanának beállítottságával, mely tisztában van azzal, hogy még nem jutottunk el a legjobb, a leghelyesebb, a legigazabb értelmezéshez, hanem tudja, hogy kutatunk, keresünk és így haladunk. A teológiának is haladnia kell, mint ahogy nincs olyan természettudomány, amely haladás nélkül létezni tudna.

(...)

Én a „tudományok parlamentjének” a kifejezést szoktam használni, mert itt közös keresésről van szó. A modern parlamentáris kép jelenik meg előttem, ahol minden tudománynak van felszólalási joga. Az egyik erősebb lehet, mert többet hoz, többet ajánl fel, a másik inkább hallgat, mert nem tud hozzá szólni a témához. De a teológiának meg kell tanulnia egy effajta közösségben a hozzászólás jogát gyakorolnia, ami nagy művészet. Ehhez „idegen nyelveket” is meg kell tanulni. Nem lehet mindig a saját nyelvünkön, a saját fogalmainkkal – persona, substantia, existentia stb. – beszélnünk, le kell tudnunk fordítani a mondanivalónkat. Itt a parlamentáris szabadság és a vita rendkívül fontos, de egy olyan vita, mely nem a türelmetlenség, hanem az odahallgatás jegyében áll.³

- *Professzor úrnak köszönöm a beszélgetést, ahogy a teológiai konferenciánkon tartott előadását is. Kollégáim nevében is kívánok Önnek jó egészséget és még számos alkotó évet a teológiai kutatásban, munkában.*

Az interjút készítette: Puskás Attila

³ Két példa a közelmúltból arra, ahogyan Gánóczy Sándor a „tudományok parlamentjében” teológusként „felszólt”. Az egyik az értelmes tervezettségéről folyó vita, a másik az ember és az állat életformája közötti viszony kérdése. Vö. GÁNÓCZY SÁNDOR, *A kreacionizmus és az „értelmes tervezettség” a teológiai kritika mérlegén*, in *Magyar Tudomány* 2008. 12., 1468–1486; Uő., *Állati ember – emberi állat*, in *Magyar Tudomány* 2014. 05., 576–586.